

ZAMONAVIY PSIXOLOGIYADA AGRESSIYA HAQIDAGI QARASHLAR

N. Ismoilova

TDPU dots.v.b., psixol.f.n.PhD

D. Yuldasheva

TDPU 2 bosqich magistranti

АННОТАЦИЯ

В данной статье проводится анализ существующих психологических взглядов на агрессию, которая является одной из основных концепций современной психологии.

ABSTRACT

This article analyzes the existing psychological views on aggression, which is one of the basic concepts of modern psychology.

Shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'luvchi xulq-atvor tiplaridan biri bu agressiyadir. Inson agressiyasini o'rganish serqirra mavzu bo'lib, ushbu fenomenning asl mohiyatini ochib berishga urinayotgan olimlarning diqqatini hozirgacha tortib keladi.

Oddiy kundalik hayotda agressiya – zo'ravonlik yoki raqibni yengish uchun jismoniy yoki verbal tarzda qo'llaniladigan vosita sifatida tavsiflanadi. Agressiya - kishilar o'rtasidagi turli kelishmovchiliklar oqibatida kelib chiqadigan har qanday xulq-atvor modellaridan biri bo'lib, u shunday atamaki, unga izoh berish qator qiyinchiliklarni tug'diradi, chunki bu atama ko'plab xatti-harakat shakllarini o'zida qamrab oladi. Bu boradagi asosiy yondashuvlardan biriga ko'ra, bunday fel-atvor o'z tabiatiga ko'ra ko'p jihatdan instinktivdir, ya'ni insonda genetik va konstitutsional jihatdan shunday harakatlar “programmashtirilgan”ligi tufayli uning xulq-atvorida agressiya sodir bo'ladi.

Insonning agressiv xatti-harakatlarga moyilligini turlicha tushuntirishga qaratilgan nuqtai nazarlar ichida eng mashhuri U.Makdaugoll, Z.Freyd, G.Marrey va boshqa olimlarning “inson va hayvonlarda agressiyaning tug'ma instinkti mavjud bo'ladi” degan qarashlaridir. Bu nazariya agressiya haqidagi dastlabki nazariya bo'lib, ammo u amaliyotda o'z tasdig'ini topmadi.

Freyd o'zining dastlabki ishlarida quyidagi fikrni ilgari surgan: insonga xos barcha fe'l-atvor bevosita yoki bilvosita erodan, ya'ni hayot instinktidan yaraladi. Erosning quvvati (libidosi) xayotni mustahkamlashga, saqlab qolishga va ko'paytirishga yo'naltirilib, bu agressiyani ham keltirib chiqaradi. Birinchi jahon urushi zo'ravonliklari tajribasini boshdan kechirgan Freyd, agressiyaning kelib chiqishi va mohiyati haqida fikr yuritir ekan, u ikkinchi asosiy instinkt - tanatos – o'linga ishtiyoqning mavjudligini taxmin qildi. Bu instinktning quvvati buzg'unchilikka va hayotni to'xtatishga yo'naltirilgandir. Shunday qilib, tanatos agressiyani tashqariga chiqarishga va boshqalarga yo'naltirishiga bevosita sabab bo'ladi.

Freydning fikricha, tanatos energiyasi tashqariga yo'naltirilmasa, bu inson psixikasining buzilishiga olib keladi. Shuning uchun agressiyani tashqi namoyon bo'lishi tanatosning bunday buzg'unchi kuchini susaytirishi va natijada yanada xavfli harakatlarning paydo bo'lish ehtimolini kamaytirishi mumkin.

K.Lorens agressiyaga nisbatan evolutsion yondashuv tarafdorlaridan biri bo'lgan va uning bu pozitsiyasi Freydning pozitsiyasi bilan o'xshash ekanligini namoyon qilgan. K.Lorens ta'limotiga ko'ra, agressiya insonlarga va boshqa tirik jonzorlarga xos bo'lgan hayot uchun kurash tug'ma instinktidan kelib chiqqan. U bu instinkt uzoq evolutsiya davrida rivojlangan, deb taxmin qiladi va uning uchta muhim vazifasini ajratib ko'rsatadi. Birinchisi, hayot uchun kurash instinkti turli xil biologik tur vakillarini dunyo bo'ylab katta geografik kengliklarga tarqatib yuborad, bu esa oziq-ovqat resurslarining maksimal sarflanishini ta'minlaydi. Ikkinchidan, agressiya biologik turning genetik fondi yaxshilanishini ta'minlaydi, chunki faqat eng kuchli va quvvatli individumlarga o'zidan o'zidan avlod qoldira oladi. Uchinchidan, kuchli tur va vakillariga o'zini himoya qila oladi va avlodining tirik qolishini ta'minlay oladi.

Freyd instinktiv agressiv energiyaning qanday yig'ilishi va tarqab ketishi haqida aniq bir fikrga kelmay turgan bir pallada K.Lorens bu muammoning yechimini topib bo'lgan edi. Uning fikricha, yashash uchun kurash instinkti bilan bog'langan agressiv energiya organizmda uzluksiz ravishda aylanib yuradi.

Agressiv xulq-atvor xususidagi ikkinchi nuqtai-nazar L.Berkovichning ijtimoiy bilish nazariyasida keltiriladi. Unga ko'ra, maqsadga yo'naltirilgan faoliyat davomida vujudga keladigan to'siq shaxsda agressiv xatti-harakatlarni hosil qiladi. D.Dollard tomonidan agressiyaning situativ nazariyasi taklif etilgan. Bu nazariyaga ko'ra agressiya situativ jarayonning natijasi sifatida ko'riladi. Situativ jarayon esa frustratsiyadir va frustratsiya har doim biror-bir shakldagi agressiyaga olib keladi.

Agressiyani chaqiruvchi omillar masalasida quyidagi uchta omil hal qiluvchi ahamiyatga ega:

1. Sub’ekt erishmoqchi bo‘lgan maqsadning ahamiyatlilik darajasi;
2. Maqsadga erishish yo‘lidagi to‘siqning kuchi;
3. Frustratsiyalarning ketma-ket uchrash soni.

Agressiv xulq-atvorning kelib chiqish sabablari haqidagi eng zamonaviy nuqtai nazar bilishning kognitiv nazriyasi bilan bog‘liq holda ifodalanadi. Bu konsepsiyada aggressiv harakatlar quyidagi jarayonlarning natijasi sifatida baholanadi: Subyektning o‘z aggressiv xulq-atvorini ijobiy deb baholashi; frustratsiyaning mavjudligi; affekt yoki stress tipidagi emotsional qo‘zg‘alishning kuchliligi;

P.Kratchild va N.Livson aggressiyaning bir-birini inkor etmaydigan ikki xil tavsifini ishlab chiqqanlar:

1. Xulq-atvorning tashqi alomatlariga asoslanadi: “Agressiya – kimgadir ziyon yetkazuvchi xulq-atvorning har qanday ko‘rinishidir”.

2. Odamning ichki niyatlari bilan bog‘liq: “Boshqa bir insonga ziyon yetkazishni maqsad qilib olingan har qanday xatti-harakat – agressiyadir”.

Agressiyaning yuqorida zikr etilgan tavsiflariga monand tushunchalarga tayangan ko‘plab psixologlar aggressiyani jonli olamning yashash uchun kurash bilan bog‘liq uzviy xarakteristikasi deb ham hisoblaydilar. Jozef Bass tomonidan taklif etilgan mulohazalardan biriga asosan, agressiya – boshqalar uchun xavf tug‘diruvchi va ularga ziyon yetkazuvchi har qanday fel-atvor ko‘rinishidir.

Agressiya tushunchasini talqin qilishdagi kelishmovchiliklarga qaramasdan, ijtimoiy fanlar sohasidagi ko‘plab mutaxassislar uning ikkinchi nuqtai-nazarda bayon etilgan ma‘nosini maqullashga ko‘proq moyillik bildiradilar.

Agressiya atamasini ko‘p hollarda g‘azab kabi negativ(salbiy) his-tuyg‘ular bilan, haqorat qilish va ziyon yetkazish kabi motivlar bilan, hatto negativ sarasiga kiruvchi irqiy va etnik xurofot bilan ham assotsiatsiyalanadi. Bu omillar esa natijasi zarar yetkazish bo‘lgan xulq-atvorda albatta muhim rol o‘ynashiga qaramay, ular bunday harakatlar uchun asos bo‘la olmaydi. G‘azab boshqalarga tajovuz qilish uchun aslo zaruriy shart hisoblanmaydi, ayrim holatlarda agressiya o‘ta sovuqqonlik holatida ham yuzaga kelishi mumkin bo‘lgani kabi, o‘ta kuchli hayajon holatida ham yuzaga kelishi mumkin. Shuningdek, agressorlarning ular tajovuz qilayotgan shaxslardan nafratlanishi yoki ularni yoqtirishi ham umuman shart emas. Ayrim tadqiqotchilar o‘tkazgan tajribalarning xulosasiga ko‘ra, ko‘pchilik odamlar o‘zlari yoqtirgan insonlarga zulm o‘tqazishlari ma‘lum bo‘lgan.

Shunday qilib, hozirda “Агрессия - бoshqa tirik jonzotga u buni istamagan vaziyatda haqorat yoki ziyon yetkazishni maqsad qilib qo'ygan xulq-atvorning har qanday shaklidir”, degan tushuncha yoki ta'rif ko'pchilik tomonidan qabul qilingan.

Inson agressiyasi ko'rinishlarining o'rganishda Dj.Bass o'zgacha konsepsiya yaratdi. Uning fikricha agressiv harakatlarni uchta shkalaga asoslangan holda tasvirlash mumkin: jismoniy-verbal, aktiv-passiv va to'g'ri-egri. Ularning kombinatsiyalari sakkizta ehtimolga yaqin kategoriyalarni berib, ko'plab agressiv harakatlarni ular asosida tushuntirish mumkin.

Psixologik adabiyotlarda agressiv xulq-atvorning quyidagicha klassifikatsiyalanishi ko'rsatilgan:

1. Агрессияning dardmandlik darajasidagi alomatlari (tutoqib ketish, jahl kelganda o'zini yo'qotib qo'yish);
2. Агрессияning jismoniy og'zaki va boshqa, butun jamiyat uchun nomaqbul sanalgan qonun-qoidalar bilan bog'liq shakllari (odatda, ular ijtimoiylashuv xususiyatlari, aksil ijtimoiy xulq-atvor normalarining mustahkamlanishi bilan bog'liq bo'ladi);
3. Jamiyatda qabul qilingan ahloq qonun-qoidalarini yetarlicha o'zlashtirmaganligi yoki xatti-harakatlarini idora qilish imkonini beruvchi xususiy sifatlarni to'liq shakllanmaganligi (ta'lim-tarbiya ko'rmaganlik) bilan bog'liq agressiya ning turli ko'rinishlari;
4. Ayrim kuzatuvchilar tomonidan agressivlik haq-huquqlarini poymol qilish, bировга ziyon yetkazish gumonini paydo qiladigan, boshqa bir kuzatuvchilar tomonidan qat'iylik, faollik sifatida talqin qilinadigan barcha xatti-harakatlar .

Агрессияning tez-tez ifodalanishi shaxsning emotsional holati bo'lib, uning asosini quyidagilar tashkil etadi:

- Asab kasalliklari, inson asab tizimining o'ta charchaganligi.
- Oiladagi psixologik muhitning nosog'lomligi va ota-onalarda pedagogik-psixologik bilimlarning yetishmasligi.
- Shaxsning xarakter xislati, ijtimoiy muhitning yomonlashuvi.

Mazkur nazariyalarni bilish bugungi kunda agressiv xulq-atvorni o'rganishga qo'l urgan tadqiqotchilar uchun foydadan holi bo'lmaydi.

REFERENCES

1. Берковиц Л. Агрессия. Причины, последствия, контроль. М.: 2001. 512 с
2. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб.: 1997. 336 с
3. Лоренц К. Агрессия (так называемое “зло”). М.: 1994. 269 с

4. Khasanova, A. R., & Ismailova, N. I. Mutual coordination of sensorimotor activity for physical development of children with autism spectrum disorders.
5. Ismailova, N., & Grahova, S. Mythological stories about house-spirit: Themes, structure, psychological particularities.
6. Ismailova, N., Panfilov, A., Ljdokova, G., & Farhatovich, K. Gender aspects of confounding factors in the preparation of powerlifters.
7. Ismailova, N., & Grahova, S. Bylichkas in folklore for children: Psychology of being.
8. Gaifullina, N., Ismailova, N., Makarova, O., Panfilov, A., & Ljdokova, G. Individual psychological singularities of persons with disabling diseases.
9. Ismailova, N., Tsagarelli, Y., & Shumikhin, S. (2017). Computerised system to rate junior athletes' psycho-emotional stability in team and individual sport disciplines. *SCOPUS00403601-2017-8-SID85039420339*.
10. Ismailova, N., Ljdokova, G., Panfilov, A., Gaifullina, N., & Makarova, O. (2015). Individual psychological singularities of persons with disabling diseases. *SCOPUS-2015-7-1-SID84922724007*.
11. Tashkent, D. S., Abduazizova, V., & Komilova, G. (2021). Health-Saving Problems of Children and Adolescents in Emergency Situations. *Biomedical Journal of Scientific & Technical Research*, 38(4), 30634-30636.
12. Камилова, Н. Г., & Соипова, М. Л. (2020). Правовые и социокультурные основы интеграции в общество детей с ОВЗ в Узбекистане. In *Инклюзивное образование и психолого-педагогическое сопровождение лиц с ОВЗ и инвалидов: от раннего возраста до профессиональной подготовки. Региональные практики и модели* (pp. 96-103).
13. Шарипова, Д. Д., & Камилова, Н. Г. (2020). Развитие действенной мотивации к здоровому образу жизни у неорганизованной молодежи как эффективный путь становления личности. In *Современная реальность в социально-психологическом контексте-2020* (pp. 71-74).
14. Комилова, Н. Г., & Шарипова, Д. Д. (2018). Повышение эффективности формирования идеологического иммунитета у молодёжи. *Наука и образование сегодня*, (4 (27)), 58-59.
15. Камилова, Н. Г., & Парпиева, Ш. А. (2018). Деформации ценностно-смысловой системы как фактор дезадаптации личности подростка. In *Образование как фактор развития интеллектуально-нравственного потенциала личности и современного общества* (pp. 196-201).

16. Камилова, Н. Г., & Инагамова, Л. У. (2016). Психологические особенности конфликтности во взаимоотношениях студенческой молодежи. In *Личность в современном мире* (pp. 109-113).
17. Khayitov, O. E. (2022). Leading Factors in the Psyche of Adolescent Girls Gymnasts. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(1), 610-615.
18. Khayitov, O. E. (2022). Socio-Psychological Views of Eastern Thinkers and Scholars on Management. *International Journal of Social Science Research and Review*, 5(1), 184-189.
19. Хайитов, О. Э. (2020). Моделирование психологической компетентности руководителя: концептуальный эмпирический анализ. *Academic research in educational sciences*, (3), 526-540.
20. Хайитов, О. Э. (2020). Раҳбарда психологик компетентликни ривожлантиришнинг комплекс модели. *Academic Research in Educational Sciences*, 1(2), 120-136.
21. ХАЙИТОВ, О. (2019). Психологик компетентликни шакллантиришга замонавий ёндашув (назарий жиҳат). *Фан-Спортга*, (1), 59-64.
22. Хайитов, О. Э. (2019). Научное обоснование формирования социального статуса молодежи в контексте акмеологических взглядов. *Вопросы педагогики*, (11-1), 261-264.
23. Каримова, В. М., & Хайитов ОЭ, О. Г. Иқтисодий психология ва психологик иқтисод тўғрисида. *Иқтисодиёт ва таълим*, 2007(4), 145-150.
24. Hayitov, O. E., & Eshboev, A. O. (2019). Sports marketing in Uzbekistan: problems and prospects. *Economics*, (5), 43.
25. HAYITOV, O. E. (2021). CHARACTERISTIC OF STRUCTURAL COMPONENTS OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCY OF A LEADER. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(1), 119-131.
26. Хайитов, О. Э. (2021). РАҲБАР ПСИХОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИНГ ТАРКИБИЙ КОМПОНЕНТИ: УСТУВОР ПСИХОЛОГИК СИФАТЛАРДАН ИЖТИМОЙ ЙЎНАЛГАНЛИК САРИ. *Academic research in educational sciences*, 2(6), 1212-1226.
27. Эшбоевич, Х. О. (2020). ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ ЎРТА БЎҒИН РАҲБАРИ ПСИХОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШНИНГ КОМПЛЕКС МОДЕЛИ. *Современное образование (Узбекистан)*, (9 (94)), 38-47.

28. Исаева, У., & Джалилова, С. (2018). The usage of new pedagogical technologies in lessons. *Молодой ученый*, (5), 169-171.
29. Халикова, Ш. Т. (2021). РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ. *Проблемы науки*, 9(68), 62-64.
30. Халикова, Ш. Т., & Саматова, З. К. (2021). ВЛИЯНИЕ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ. “ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNGA QARATILGAN KREATIV G’OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR”, 503-505.

